

DE GAVE VAN HET GELOOF BIJ DE MARTELAREN VAN GORCUM

AUTEUR

Henrik
Roelvink

De gelijkenis van de talenten (Mat 25,14-30), de gaven die de rijke man schenkt aan enige dienaren, wordt hier toegepast op de gave van het geloof. Het werken met die talenten lijkt op datgene wat men doet om de gave van het geloof te doen groeien en te versterken en zo te integreren in zijn leven. Het gaat daarbij om de samenwerking van de goddelijke en de menselijke kant van het geloof. Met het historische en extreme voorbeeld van de martelaren van Gorcum worden hier enige factoren genoemd die ook vandaag bijdragen aan die groei.

We hadden ook andere personen kunnen beschrijven. Be-roemd is bijvoorbeeld Martin Luther, die op de Rijksdag van Worms in 1521 verklaarde: ‘Hier sta ik, en ik kan niet anders’. Hetzelfde zei de bekendste calvinistische martelaar in de Ne-derlanden, Angelus Merula, die na een slepend proces in 1557 tot de brandstapel werd veroordeeld. Allen stonden voor de vraag: zal ik mijn geloof en mijn geweten volgen of me buigen voor het geweld van de machthebber?

De negentien martelaren van Gorcum – waarvan elf francisca-nen – zijn de patroonheiligen van de Nederlandse provincie der franciscanen. In 1572 werden ze in Gorcum gevangen geno-men en naar Brielle gevoerd. In dat jaar veroverden de water-geuzen deze stad en luidden daarmee de definitieve invoering van de Reformatie in. Lumey, de bevelhebber van de geuzen, probeerde hen in een aantal geloofsgesprekken over te halen om in de grote strijdvragen van toen de katholieke leer over de eucharistie en het primaat van de paus te verloochenen. Ze weigerden, werden gefolterd en tenslotte opgehangen. In 1867 werden ze heilig verklaard.

Bij het doorlezen van hun geschiedenis valt op hoe verschil-lend de gave van het geloof, het hun toevertrouwde talent, zich concretiseerde in de houdingen en beslissingen van de hoofdpersonen. Daarbij moeten we niet louter kijken naar de negentien martelaren maar ook naar de vier die wel gevangen en gefolterd werden maar niet gedood, en zelfs naar de acht of

¹ We weten betrekkelijk veel over hen, want er waren meerdere begaafde en betrouwbare getuigen die hun herinneringen op papier gezet hebben, vooral Willem van Est, Pontus de Huyter en Petrus Opmeer.

meerdere anderen die tevoren konden vluchten.¹ Ieder individu kon slechts handelen naar zijn eigen vermogens en kansen. En tegen deze achtergrond klinkt het woord van de Heer aan Paulus: 'in jouw zwakheid komt mijn kracht aan het licht'. (2 Kor 12:9). Termen als heroïek of veroordeling passen hier dus niet.

Alle beproefden waren katholiek, allen waren 'professionals', want ze waren ofwel priester ofwel lekenbroeder in een religieuze orde. Allen hadden dus bij hun doop de gave van het geloof ontvangen en daar als volwassene positief op gereageerd. Ze hadden het hun geschonken talent beaamd en gebruikt. Maar deze gave alleen bleek niet genoeg. Ze hadden kennelijk ook nog andere gaven/talenten nodig, want toen ze beproefd werden op hun standvastigheid, waren de houdingen van de getroffen en heel verschillend.

De grote scheidslijn was natuurlijk dat negentien van hen zich liever lieten doden dan hun geloof opgeven en dat minstens twaalf van hen zich daar aan onttrokken. Maar dat is niet voldoende voor een diepere analyse. Onder de martelaren waren mensen met heel verschillende voorgeschiedenissen, opleidingen en sociale posities, van heel verschillende leeftijd en karakter. (En ook onder de zogenaamde 'afvalligen' waren grote verschillen.) Die verschillen bepaalden veelal hun houding tijdens alle beproevingen, maar waren uiteindelijk niet beslissend. Geen van hen zocht de dood, maar uiteindelijk was hun geloof belangrijker dan hun leven. Dat was het getuigenis van hun martelaarschap.

Deze veelvoud maakt het ook gemakkelijker een vergelijking te maken met onze tijd. Wij leven in een andere tijd, maar ook vandaag zijn er martelaren, zelfs meer dan ooit. Denk maar aan de gemeenschap van trappisten in Marokko die vermoord werden in 1997 en over wie de film *Des hommes et des dieux* verscheen in 2010. Noch de martelaren van Gorcum noch die van Marokko kozen het martelaarschap vrijwillig, zoals een aantal moslims die zich opblazen op drukke markten, maar ze wilden trouw blijven aan hun roeping. Natuurlijk kunnen wij niet weten hoe wij zouden reageren als wij beproefd zouden worden, maar het is misschien wel eens goed bij de vraag stil te staan: wat hebben wij aan kracht of zwakheid te bieden?

de franciscanen

Laten we beginnen met hen kort te presenteren. Eerst de franciscanen, die een betrekkelijke eenheid vormden. De gemeenschap in Gorcum telde in 1572 negentien broeders. Hun klooster was door de jonge en ijverige gardiaan Nicolaas Pieck onlangs teruggebracht tot een strengere observantie van de regel. Er heerste een goede geest, en de broeders waren geacht in de stad. Nadat de geuzenvloot voor Gorcum verschenen was en de broeders gehoord hadden hoe zes van hun medebroeders

in Alkmaar gemarteld en vermoord waren, kreeg ieder van de gardiaan de vrijheid te vluchten. Twee en later nog vier maakten daar gebruik van. De overige besloten bij hun gardiaan te blijven.² Zonder over een van hen te oordelen zien wij hier dat bij sommige broeders de gave van het geloof gepaard gaat met de moed om de natuurlijke angst voor een gewelddadige dood te overwinnen. De goddelijke deugd van het geloof reso-neert met de menselijke deugd van moed.

² D. de Lange, *De martelaren van Gorcum*. Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1954, 133, 139.

De eerste die bleef, was de gardiaan Nicolaas Pieck.³ Hij stamde uit een voorname familie in Gorcum en had aan de universiteit in Leuven gestudeerd. Hij was zowel juridisch als feitelijk de onbetwiste leider van de communiteit. Hij voelde grote verantwoordelijkheid voor zijn medebroeders, en vooral voor de jongeren. Hij werd daarbij geholpen door de ondergardiaan Jeroen van Weert, een krachtige wat opvliegende persoonlijkheid, die een paar jaren in Jerusalem had verbleven en daar het ruwe leven had leren kennen. Ook drie oudere 'bidders' hoorden tot de communiteit: de wat teruggetrokken zeventigjarige rector van het Agnietenklooster in Gorcum Dirk van der Eem, uit een aanzienlijk Amersfoorts geslacht, de geleerde en geëerde biechtvader Nicasius van Heeze, en de bijna negentig jaar oude Deen Willehad, die door de invoering van de Reformatie was verdreven, eerst uit Denemarken en daarna uit Engeland en Schotland, en nu leefde bij de broeders in Gorcum. Van middelbare leeftijd waren de volkspredikant Antoon van Weert, de koster Godfried van Mervel en de econoom-lekenbroeder Pieter van Assche, de beide laatsten uit het tegenwoordige België. Van de volkspredikant Antoon van Hoornaar en van Willem van Luik kennen we de leeftijd niet. De jongeren waren Frans van Rooy uit een gegoede familie in Brussel, de lekenbroeder Cornelis van Wijk en de pas achttienjarige novice Hendrik.

³ De namen worden hier gespeld volgens B. Hartmann, *De Martelaren van Gorcum*, (Colomba) Oegstgeest 2009.

Van deze dertien broeders, die besloten hadden bij elkaar te blijven, wat er ook zou gebeuren, en die allerlei bespottingen en kou en honger en dorst te verdragen kregen en ook veel lichamelijke foltering, vielen er uiteindelijk toch nog twee weg: Willem van Luik en de novice Hendrik. Broeder Hendrik is een overduidelijk voorbeeld van de gewillige geest maar het zwakke vlees. Al vroeg werd hij wegens zijn jonge leeftijd door de geuzen vrij gelaten, maar daarna voegde hij zich moedig weer bij zijn medebroeders. Op het einde werden de pijnen echter ondragelijk en ontzong hem de moed opnieuw en kwam hij met een noodleugen vrij. Maar na afloop wist hij te vluchten en voegde zich in Den Bosch vol wroeging opnieuw bij de franciscanen aldaar. Willem van Luik daarentegen gaf geheel op en na zijn invrijheidstelling gaf hij zich over aan het soldatenleven. Deze twee broeders waren zowel gelovig als moedig geweest, maar in hun geval waren die twee gaven toch niet voldoende. De langdurige en enorme psychische spanningen en lichamelijke pijnen eisten bovendien een soort ijzeren wil die bereid

⁴ Zie o.a. Th. Van Vugt, *De gehangenen in de turfschuur – Brielse Julnacht 1572*. Gooi en Sticht, Hilversum 1972, 13-27, 52v.

was voor de geloofsgetuigenis alles op te offeren. Ze hadden ook de gave of deugd van volharding nodig, het vermogen in extreme omstandigheden trouw te blijven aan je gelofte.⁴ Die toonden ze ook bijna tot op het allerlaatst, en toen pas konden ze het niet meer aan.

Ook onder de andere broeders waren er die sterk op de proef gesteld werden. Sommigen vroegen hun familie te bemiddelen (Antoon van Hoornaar), anderen vroegen hun beulen om genade (Frans van Rooy). Maar ten slotte hielden ze vast aan hun geloofsgetuigenis en lieten zich zonder weerstand ophangen aan de galg. Van groot belang was hierbij de steun die ze aan elkaar hadden. De drie oudste broeders Willehad de Deen, Nicasius van Heeze en Dirk van der Eem zeiden niet veel maar lagen de hele tijd geknield te bidden. Ze hadden teveel meegemaakt in hun leven en waren klaar ervan afscheid te nemen. Ze waren tegelijk door hun gebed een voorbeeld en troost voor de anderen. De gardiaan en de ondergardiaan verdedigden hun broeders in de vele twistgesprekken, zodat deze hun hoofd niet hoefden te pijnigen met theologische discussies. De jonge en weinig ontwikkelde broeder Cornelis van Wijk kon daarom in alle eenvoud verklaren: 'Ik geloof alles wat de gardiaan gelooft, want de gardiaan gelooft wat de heilige Kerk gelooft.' De sterkeren bemoedigden de zwakkeren, de ouderen de jongeren, men biechtte bij elkaar en bad samen. De onderlinge liefde en hulp waren een effectief middel tegen de vijandschap van hun omgeving. De broeders beleefden hun geloof niet als eenlingen maar tezamen, en dat was een vierde gave. Daardoor bleven ze volharden ondanks alles wat hen werd aangedaan. Het geloof werd (en wordt) geleefd in gemeenschap met andere gelovigen.

de wereldheren

Een nog grotere veelvoud van voorgeschiedenissen en houdingen kunnen we ontdekken bij de overige gevangenen. De wereldheren waren een voorbeeld van de doorsnee geestelijken van die tijd. Drie van hen hadden na hun priesterwijding verder gestudeerd en de vernieuwingen van het concilie van Trente in zich opgenomen: Leonard Veghel, de hoofdpastoor van Gorcum en tevens de andere leider van de groep martelaren, diens kapelaan Nicolaas Poppel en de wat oudere maar in zijn jonge jaren psychisch geknakte Govaert van Duynen. Zij mengden zich moedig in de discussies en bemoedigden hun lotgenoten.

Menselijk gezien stonden aan de andere kant twee eenvoudige dorpspastoors zonder goede opleiding die door de geuzen bij een strooptocht in de buurt van Brielle waren meegevoerd: Andries Wouters en Adriaan Bonders. De een leefde samen met een vrouw – hetgeen toen erg vaak voorkwam – en had daarom een schandaal in zijn parochie gewekt. Maar toen

het erop aankwam bleef hij trouw aan het geloof, waarvan hij gewetensvol getuigde. De ander leefde eerbaar als een goed priester, maar viel af. Iedere mens heeft zijn eigen krachten en zwakheden.

De laatste wereldheer, de adellijke kanunnik Pontus de Huyter, had weer een andere levensloop. Het kapittel van Gorcum telde twaalf leden. De Huyter was naast de twee pastoors – en misschien Govaert van Duynen – de enige kanunnik van het Gorcumse kapittel die gevangen werd gehouden. Twee andere vermogende kanunniken (Aert Buys en Willem Calff) werden direct na de vangenneming door hun familie vrijgekocht. De overige waren kennelijk niet in de stad. Waren ze gevlucht? Waarom niet de Huyter? Hij was bemiddeld en geleerd en leidde tevoren een gemakzuchtig leven. De gevangenschap viel hem bijzonder zwaar. Hij wist zich echter twee keer listig vrij te praten. Maar tot aan zijn dood werd hij geplaagd door spijt, en als een soort genoegdoening schreef hij een lange rijmkroniek. Hij was een van de getuigen die de verering van de martelaren promoveerde.⁵ We zouden kunnen zeggen dat broeder Hendrik en kanunnik Pontus een vijfde gave of talent ontvingen, die van de spijt of wroeging na het ervaren van hun zwakte.

de andere religieuzen

Resten nog vier andere religieuzen: de reguliere kanunnik van St. Augustinus Jan van Oisterwijk OSA, de dominicaan Jan van Keulen OP, en de twee Norbertijnen Adriaan van Hilvarenbeek OPraem en Jacob Lacops OPraem. Betreffende de genade van het geloof, het talent dat ook aan hen was toevertrouwd en dat zij gebruikten in dienst van het Rijk Gods, bleven zij allen trouw tot in de dood aan de galg, ook al zijn ze bang geweest dat hun de moed zou ontzinken.

Over de jonge en begaafde Jacob Lacobs kan als bijzonderheid vermeld worden dat hij vroeg overgegaan was naar de Reformatie en zelfs een boekje geschreven had tegen de heiligenverering maar desondanks teruggekeerd was naar zijn abdij, waarna hij gedurende vijf jaar boete deed en intussen de ketterij bestreed. Hij was kapelaan in Monster en werd daar samen met zijn medebroeder-pastoor Adriaan van Hilvarenbeek door de geuzen opgepakt en naar Brielle gebracht. Zij werden tenslotte opgehangen met de andere martelaren van Gorcum.

Jacob Lacobs is een voorbeeld van de noodzaak van een zesde gave, die van het onderscheidingsvermogen. Hij koos uiteindelijk de katholieke kant. Binnen de roerige tijd van de zestiende eeuw (met het door elkaar lopen van sociale, politieke, culturele en religieuze omwentelingen) was het voor velen niet gemakkelijk te weten welke partij men moest kiezen. Om de druk van de omgeving tegen te kunnen gaan moet men immers kunnen on-

⁵ C.J. van Blijswijk. *De Martelaren van Gorcum – voorbeelden van trouw*, (Colomba) Oegstgeest 1993, 43v, 50, 63-65, 72-74. Hartmann, a.w., 60v. Van Vugt, a.w., 10-12.

derscheiden wat de hoogste prioriteit verdient. Verstandigheid is niet voor niets een van de zogenaamde kardinale deugden.

Telkens zien we dus een mengeling van licht en donker, van goddelijke genade en menselijke zwakheid, waarover wij niet kunnen oordelen. Maar deze voorbeelden laat wel zien dat een eerste al te menselijk oordeel ons op het verkeerde been kan zetten. De wegen van het geloof nemen soms vreemde kronkels. Uiteindelijk is de kracht van Gods genade die onze zwakheid te hulp komt doorslaggevend.⁶

⁶ C.J. van Blijswijk, a.w., 24-26.

betrouwbaarheid van de verhalen

Alle hoofdpersonen waren gedoopt in de katholieke kerk. Ze hadden als priester en/of religieus geantwoord op de roeping van de Heer. In een hagiografisch verhaal uit de zestiende eeuw konden daarom de schrijvers vooral de moed, de vroomheid en de trouw aan Rome van de martelaren naar voren brengen.⁷ Ook vandaag zijn martelarenverhalen meestal pleidooien voor de heiligheid van hun onderwerp; je mag daarom vragen stellen naar hun historische betrouwbaarheid.

⁷ Nina Lamal, 'De belichaming van christelijke liefde – gevoelens en lichamelijkeheid in zestiende-eeuwse franciscaanse martelaarsverhalen,' in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 126 (2013) nr 4, 500-515.

Het verhaal van de martelaren van Gorcum is echter betrouwbaar wat betreft de feitelijke gang van zaken. De belangrijkste biografen bewezen op verschillende manieren dat ze zo objectief mogelijk wilden zijn. De uitvoerigste getuigen, de beide broers Rutger en Willem van Est, die oomzeggars van Nicolaas Pieck waren en van wie Rutger alles van nabij had meege maakt en aan zijn broer had doorgegeven, lieten zelfs dingen weg die zij wel gehoord maar niet gecontroleerd hadden. Ze vertelden ook over de zwakke menselijke kanten van de martelaren. Hun relaas is dus niet zonder meer een heldendicht.

De bonte rij van levensgeschiedenissen en houdingen, die we boven gezien hebben, maakt duidelijk dat heiligheid een gecompliceerd gebeuren is. De goddelijke en de menselijke kant, genade en natuur, geloof en psychologie ontwikkelen zich in ieder mens op een andere wijze. Niemand is in de wieg gelegd om automatisch een heilige te worden. Sommigen van hen schenen een min of meer harmonische groei daarnaartoe gemaakt te hebben, maar anderen volgden op zijn minst gezegd grote omwegen, en weer anderen gingen tenslotte een andere weg. Nogmaals, de voorbeelden bewijzen ons dat het onmogelijk is te oordelen over het waarom in hun individuele levensgeschiedenis. Wel kunnen wij ons afvragen hoe wij ons in dergelijke situaties zouden gedragen? Dat vroegen de discipelen zich ook af in een gesprek met Jezus (Mc 10,26).

wie is dan heilig?

In het Nieuwe Testament en voor de eerste christelijke generaties is iedere gedoopte een heilige, dat wil zeggen een mens

die door de Heilige Geest bewaard wordt in het geloof in Jezus Christus als God en mens, en in het vertrouwen op zijn leiding (Rom. 1,7; Ef. 1,1). Hun heiligheid is een gave, het goddelijke leven in hen, dat blijft ook als ze zedelijk niet geheel leven als heiligen. Deze innerlijke heiligheid is op zijn beurt een aansporing dat ook in het uiterlijke te laten merken en zo de vereniging met de Heer te laten groeien tot de voltooiing na de dood. De meeste mensen zijn en worden op deze manier laten we zeggen anonieme heiligen. Dus: 'word die je bent'.

Van deze heiligheid is geen mens principieel uitgesloten. Ook als men geen weet heeft van Jezus Christus of een andere opvatting heeft dan de katholieke kerk, maar zijn geweten volgt en het goede in zijn leven probeert te volbrengen, hoort men tot deze anonieme heiligen (Rom. 2,10v).

Een heiligverklaring daarentegen is een officiële kerkelijke erkenning die slechts sommige katholieke geloofsgetuigen krijgen. De functie ervan is kort gezegd negatief een soort veiligheidsonderzoek van de autoriteiten die constateren dat het veilig is hen na te volgen; en positief is het een aansporing om hen daadwerkelijk na te volgen en hun voorbeden in te roepen. Dat gebeurt dan bij personen, die in de kerkgemeenschap al informeel geëerd worden als heiligen. De autoriteiten bevestigen eigenlijk alleen dat dit terecht is.

Het eerste vereiste voor heiligheid is dus dat men de gave van het geloof heeft ontvangen, het talent dat aan de gedoopte is toevertrouwd om er mee te werken. Terwijl voor de gelovige christen diens kerkgemeenschap de familie is waarin hij/zij opgroeit tot een zelfstandige gelovige, is het voor de niet gelovige (of anders gelovige) vooral diens geweten dat als richtlijn dient. Wat precies de overeenkomsten en de verschillen zijn hoeft hier niet verder verklaard te worden.

de menselijke kant

Voor ieder mens geldt daarbij dat eigen karakter en opvoeding, en de menselijke beslissingen in het leven van alledag iemand vormen en dus van invloed zijn, wanneer die persoon uiteindelijk een antwoord moet geven op de vraag wat het belangrijkste is in zijn of haar leven. De meeste mensen worden nooit door een gewelddadige dood bedreigd. In het Westen is er veeleer het gevaar dat men het geloof in Christus geruisloos loslaat door de zachte druk van een ongelovige of onverschillige omgeving. Veel ouders en pastores zouden graag willen weten hoe aan deze druk weerstaan kan worden. Opvoeding en kerkelijke begeleiding blijken niet altijd te helpen. Men moet leren tegen de grote stroom in te gaan.

In andere landen en op andere continenten zijn de tijdsomstandigheden en de plaatselijke situaties vandaag de dag zodanig dat de gelovigen ernstig rekening moeten houden met extreme uitdagingen. Dat kan juist bij een aantal personen aanleiding zijn om zich teweer te stellen tegen de invloed van

de meerderheid in hun omgeving. Daar komen dan menselijke deugden bij als het kiezen van en vasthouden aan het allerbelangrijkste in iemands leven, en alles wat daarbij vereist is aan moed en uithoudingsvermogen ondanks psychische en lichamelijke foltering, misschien zelfs menselijk gezien een zekere eigenwijsheid en fanatisme. Met op de achtergrond eventueel de overtuiging te strijden en te lijden voor de waarheid, die tenslotte toch zal zegevieren. Het beslissende schijnt echter te zijn hoe sterk men verankerd is in het geloof, het vertrouwen op God, dus hoe diep deze gave van het geloof is geïntegreerd in de eigen persoon.

Ook het gevoel niet alleen te staan maar verbonden te zijn met anderen in dezelfde omstandigheden blijkt belangrijk te zijn. Bij de martelaren van Gorcum was de familie vaak in de weer om hen vrij te kopen of hen over te halen voorlopig schijnbaar van het geloof af te vallen. Maar belangrijker dan de band met de familie was voor de martelaren de verbondenheid met hun lotgenoten en ook de verantwoordelijkheid die ze voelden voor anderen in hun naaste omgeving. En vergeet ook niet de kracht van de kerk, die misschien geen weet heeft van hun lijden, maar er toch de ondersteunende achtergrond van vormt. Zo werkten goddelijke en menselijke factoren samen om in extreme omstandigheden van gewone mensen heilige geloofsgetuigen te maken.

HENRIK ROELVINK OFM,
Vermeerstraat 7, 6521 LT Nijmegen, is theoloog en gardiaan van de gemeenschap der franciscanen aldaar. Hij is lid van de redactie van Franciscaans Leven.
E-mail: henrik.roelvink@gmail.com